

Б. М. Поляков, доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник Науково-дослідного
інституту приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії
правових наук України
ORCID: 0009-0006-7243-4344

НЕВЕРБАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ У ВЗАЄМОДІЇ ЛЮДИНИ ТА CANIS LUPUS FAMILIARIS ЯК КОГНІТИВНА МОДЕЛЬ РЕКОНСТРУКЦІЇ ЮРИДИЧНО ЗНАЧУЩОЇ ВОЛІ У «СУРОГАТНИХ» ПОЗОВАХ ГОСПОДАРЬСЬКОГО СУДОЧИНСТВА

Щоб учасники провадження не зловживали своїми правами, у господарському судочинстві мають бути передбачені певні механізми протидії цим правопорушенням. На жаль, такі механізми далеко не ефективні та викликають певні труднощі в їх застосуванні. Насамперед це стосується понятійного апарату видів зловживань правами.

Метою статті є виявлення особливостей, висвітлення сутності, кваліфікаційних ознак, порядку застосування судом заходів протидії таким формам зловживання учасниками господарського процесу своїми процесуальними правами, як завідомо безпідставний позов, позов за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер, і формування пропозицій щодо внесення змін до законодавства в зазначеному аспекті.

Наголошено, що «сурогатні» – це позови, які направлені не на захист прав та інтересів осіб, які їх подають (які з ними звертаються), а є інструментом для зловживання процесуальними правами.

Зуважено, що зловживання матеріальними правами може відбуватися за допомогою процесуального інструментарію, унаслідок чого можуть бути обмежені в реалізації своїх матеріальних прав інші особи.

Аргументовано, що нерідко зловживання правопорушником процесуальними правами зумовлено зловживаннями власними матеріальними правами, а інколи є захистом від зловживання матеріальними правами третіми особами. Тому в кожному конкретному випадку оцінка поведінки учасника господарського процесу на предмет його зловживання процесуальними правами належить виключно суду.

Доводиться, що завідомо безпідставний позов, позов за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер, за своєю суттю є «сурогатними» позовами. Такі позови мають на меті не захист матеріальних прав особи, яка ініціює судовий процес, а обмеження матеріальних прав та інтересів інших осіб. «Сурогатний» позов – це інструмент не для захисту власних матеріальних прав, а для «нападу» на права та інтереси інших осіб.

Автор сформулював поняття завідомо безпідставного, безпредметного та штучного позовів. Завідомо безпідставним є позов, у якому відсутнє право в матеріальному сенсі, що усвідомлює (стосовно чого має умисел) позивач. Безпредметний – це такий позов, у якому матеріально-правова вимога юридично чи фізично є неможливою. Штучним є позов, у якому відсутній спір про право.

Звернено увагу, що підготовче засідання суду – найбільш оптимальний етап для встановлення судом факту завідомо безпідставного, штучного чи безпредметного позову. На цьому етапі суд може постановити ухвалу про залишення позовної заяви без розгляду. Підготовче засідання суду законодавець якраз мав намір використовувати як процесуальний фільтр проти різного роду процесуальних зловживань, зокрема «сурогатних» позовів.

Автор доходить висновку, що встановлення судом факту завідомо безпідставного, безпредметного позову на етапі судового засідання втрачає свою актуальність, оскільки розгляд справи по суті вже означає «процесуальну перемогу» позивача.

Доводиться, що ініціатива в установленні факту зловживання процесуальними правами та застосуванні заходів для запобігання зловживанню процесуальними правами не залежить від клопотання сторін, а є обов'язком суду щодо вжиття заходів для запобігання зловживанню процесуальними правами.

Наголошено на необхідності відрізнити доступ до правосуддя (ст. 55 Конституції України) та використання суду як інструменту для неправомірних цілей. Судовому захисту підлягають лише права та інтереси, що здійснюються добросовісно

З метою усунення проблем, пов'язаних зі зловживанням процесуальними правами у формі «сурогатного позову», запропоновано доповнення до ст. 183 Господарського процесуального кодексу України.

Ключові слова: євроінтеграція, засідання, захист, заходи, зловживання, право, процес, суд, спір, учасник.

© Б. М. Поляков, 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

B. M. Poliakov. Nonverbal communication in human–Canis lupus familiaris interaction as a cognitive model for reconstructing legally significant intent in “surrogate” claims in commercial court proceedings

To prevent parties to proceedings from abusing their rights in commercial litigation, certain mechanisms must be in place to counter such abuses. Unfortunately, these mechanisms are far from effective, which causes certain difficulties in their application. This applies, first and foremost, to the conceptual framework governing the various types of abuse of rights.

The aim of this article is to identify the specific features, clarify the essence, qualifying characteristics and the procedure for the court to apply countermeasures against such forms of abuse by participants in commercial proceedings of their procedural rights as knowingly groundless claims, claims in the absence of a subject matter of dispute or in a dispute of an obviously artificial nature, and to formulate proposals for amendments to the legislation in this regard.

It is emphasized that ‘frivolous’ claims are those which are not aimed at protecting the rights and interests of the persons bringing them, but serve as a means of abusing procedural rights.

It is noted that the abuse of substantive rights may occur through the use of procedural instruments. As a result, other individuals may be restricted in the exercise of their substantive rights.

It is argued that the abuse of procedural rights by an offender is often caused by the abuse of their own substantive rights, and sometimes serves as a defence against the abuse of substantive rights by third parties. Therefore, in each specific case, the assessment of a party’s conduct in commercial proceedings for the purpose of determining whether they have abused their procedural rights is the exclusive prerogative of the court.

It follows that a claim that is knowingly groundless, a claim where there is no subject matter of the dispute, or a dispute that is manifestly artificial in nature, is essentially a ‘surrogate’ claim. Such claims are not intended to protect the substantive rights of the person initiating the legal proceedings, but rather to restrict the substantive rights and interests of other persons. A ‘surrogate’ claim is a tool not for the protection of one’s own substantive rights, but for ‘attacking’ the rights and interests of other persons.

The author has formulated the concepts of knowingly groundless, without subject matter and artificial claims. A claim is knowingly groundless where there is no substantive right, of which the claimant is aware (intent). A claim is without subject matter where the substantive legal claim is legally or physically impossible. A claim is artificial where there is no dispute over the right.

It should be noted that the preparatory court hearing is the most appropriate stage for the court to establish that a claim is knowingly unfounded, contrived and without merit. Consequently, the court may issue a ruling to dismiss the claim without consideration. The legislature specifically intended the preparatory court hearing to serve as a procedural filter against various forms of procedural abuse, in particular ‘frivolous’ claims.

The author concludes that the court’s determination, at the stage of the court hearing, of the fact of a knowingly groundless, frivolous claim is already losing its relevance, since the very fact that the case is being considered on its merits already constitutes a ‘procedural victory’ for the claimant.

It is argued that the initiative to establish the fact of abuse of procedural rights and to apply measures to prevent such abuse does not depend on the parties’ motions, but falls within the court’s duty to take measures to prevent the abuse of procedural rights.

The need to distinguish between access to justice (Article 55 of the Constitution of Ukraine) and the use of the court as a tool for unlawful purposes is emphasized. Only rights and interests exercised in good faith are subject to judicial protection.

With a view to addressing issues related to the abuse of procedural rights in the form of ‘frivolous litigation’, amendments to Article 183 of the Code of Civil Procedure of Ukraine are proposed.

Key words: *European integration, hearing, defence, measures, abuse, law, proceedings, court, dispute, party.*

Постановка проблеми. Господарське судочинство відіграє важливу роль в економіці країни. У випадку порушення майнових прав та інтересів господарюючий суб’єкт може звернутися за їх захистом до господарського суду. У цьому аспекті законодавець повинен розробити такий порядок розгляду спорів, у якому неупереджено, справедливо та максимально швидко розглядалися би спори, а процесуальні інструменти використовувалися б лише для реалізації цих задач.

Такі заходи тільки сприятимуть ринковим відносинам і процесу євроінтеграції України.

Водночас, щоб учасники провадження не зловживали своїми правами, в господарському судочинстві мають бути певні механізми протидії цим правопорушенням. На жаль, на сьогодні такі механізми далеко не ефективні та складні в застосуванні. Насамперед це стосується понятійного апарату видів зловживань процесуальними правами. Це призводить до скасування судових рішень, відповідно до яких стосовно правопорушників було вжито заходів для запобігання зловживанню процесуальними правами, що грає не на користь учасникам процесуальних правовідносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика зловживання правами, зокрема в судочинстві, була в центрі уваги таких учених, як І. Желтобрюх, Б. Карнаух, В. Кройтор, О. Кот, К. Пільков, О. Рогач, та інших. Однак проблематика зловживання процесуальними правами, особливо в питаннях завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер, досліджена фрагментарно. Зазначене викликає необхідність проведення наукового дослідження стосовно цих питань.

Метою статті є виявлення особливостей, висвітлення сутності, кваліфікаційних ознак, порядку застосування судом заходів протидії таким формам зловживання учасниками господарського процесу своїми

процесуальними правами, як завідомо безпідставний позов, позов за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер, і формування пропозицій щодо внесення змін до законодавства в зазначеному аспекті.

Виклад основного матеріалу. Песик – це домашня тварина, яка дуже прив’язана до своїх господарів. Вона дивиться їм в очі та майже читає їхні думки. Єдина проблема у спілкуванні між песиком і господарями – це відсутність спільної вербальної мови.

Тому, щоб розуміти песика, господарям потрібно зважати на положення його хвоста, вух та голови, або ж на вираз очей чи інші поведки. До прикладу Роккі завжди сідає на свій домашній килимок, подаючи тим самим сигнал, що хоче їсти.

Тобто для комунікації з песиком людина постійно здійснює певну когнітивну інтерпретацію поведінки останнього шляхом застосування логічного мислення, оскільки інакше господарю не зрозуміти бажання собачки, адже тварина ніколи не заговорить людською мовою.

Як не парадоксально, але аналогічний процес логічного осмислення відбувається між судом та особами, які подали «сурогатні» позови.

«Сурогатні» – це позови, які направлені не на захист прав та інтересів осіб, які їх подають (які з ними звертаються), а є інструментом для зловживання процесуальними правами.

При цьому позивачі, які звертаються із «сурогатними» вимогами, ніколи не скажуть суду, що мають на меті порушити права та інтереси певних осіб.

Щоби зрозуміти дійсну мету позивача та кваліфікувати позов як «сурогатний», судді доводиться логічно мислити та аналізувати документи, які характеризують поведінку цієї особи.

Однак для того, щоб зрозуміти суть, риси та форми «сурогатних» позовів, достатньо розкрити теоретичну основу зловживання правами.

Передусім потрібно розмежовувати зловживання матеріальними та процесуальними правами.

У матеріальному сенсі зміст зловживання правами в основному розкрито у ст. 13 Цивільного кодексу України [1].

Зловживання матеріальним правом – це реалізація або відмова від реалізації належних особі прав у супереччю їхньому змісту для досягнення власних інтересів, які мають на меті стосовно інших суб’єктів, зокрема, зміну чи припинення правовідносин або обмеження чи ускладнення у здійсненні прав.

Особа, яка зловживає своїм правом, завжди торкається меж правового статусу інших осіб, не даючи їм повноцінно реалізовувати свої повноваження [2, с. 432].

З іншого боку, як справедливо зазначає відомий в Україні науковець Б. Карнаух, «... зловживання правом не призводить до того, що це право перестає підлягати судовому захисту загалом» [3, с. 34].

Водночас зловживання матеріальними правами може відбуватися за допомогою процесуального інструментарію. Унаслідок цього можуть бути обмежені в реалізації своїх матеріальних прав інші особи. Як приклад можна навести застосування судом різноманітних заходів із забезпечення позову, скажімо, щодо користування чи розпорядження майном відповідача.

У процесуальному сенсі зловживання правами проявляється в різного роду маніпуляціях із документами чи з поведінкою з метою отримання певного правового результату в обхід встановленому процесуальному порядку або поза волею правозастосовного органу чи учасника судового процесу [2, с. 432].

Нерідко зловживання правопорушником процесуальними правами зумовлено, як зазначалося вище, зловживаннями власними матеріальними правами, а інколи це є захистом від зловживання матеріальними правами третіми особами.

З огляду на зазначене в кожному конкретному випадку оцінка поведінки учасника господарського процесу на предмет його зловживання процесуальними правами належить виключно суду.

Приклади зловживання процесуальними правами законодавець навів, зокрема, у ст. 43 Господарського процесуального кодексу України [4] (далі – ГПК України), що знаходить своє відображення у ст. 44 Цивільного процесуального кодексу України [5] (далі – ЦПК України), ст. 45 Кодексу адміністративного судочинства України [6] (далі – КАС України).

Як форми зловживання процесуальними правами законодавець наводить, зокрема, у п. 3 ч. 2 ст. 43 ГПК України завідомо безпідставний позов, позов за відсутності предмета спору (далі – безпредметний позов) або у спорі, який має очевидно штучний характер (далі – штучний позов), які за своєю суттю якраз і є тими самими «сурогатними» позовами. Такі позови мають на меті не захист матеріальних прав особи, яка ініціює судовий процес, а обмеження матеріальних прав та інтересів інших осіб.

Іншими словами, «сурогатний» позов – це інструмент не для захисту власних матеріальних прав, а для «нападу» на права та інтереси інших осіб.

Доволі часто учасники справ і суди не бачать різниці між завідомо безпідставним, безпредметним та штучним позовами, тому наділяють їх рисами одного й того ж, можна сказати, «сурогатного» позову.

На наш погляд, це три різні форми його прояву.

Необхідно зазначити, що, на жаль, законодавець не визначив поняття цих форм, що якраз і провокує складнощі в їхній кваліфікації та, відповідно, застосуванні приписів п. 3 ч. 2 та ч. 3 ст. 43 ГПК України.

Із цього приводу В. Кройтор доречно зазначив: «Відсутність відповідного законодавчого регулювання призведе до ситуацій, за яких один позов буде визнаватися судом як зловживання процесуальним правом, а інший, аналогічний, – розглядатиметься судом, лише залежно від складу суду, на який такий позов буде розподілено» [7, с. 333].

Зокрема, у постанові від 8 березня 2023 року Перша судова палата Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду зазначала, що «дійсні норми ЦПК України не містять критеріїв визнання безпідставного або штучного позову, тому однозначно встановити вказане, без дослідження всіх обставин справи в їх сукупності, є неможливим.

... Отже, висновки суду про завідомо безпідставність позову чи його штучність не повинні ґрунтуватися на припущеннях суду» [8].

Із цього висновку Верховного Суду виникає резонне запитання.

Якщо немає законодавчо визначених понять *завідомо безпідставного або штучного позову*, їх складових частин, кваліфікаційних ознак, критеріїв розмежування, а вища судова інстанція все це не розтлумачила, то як тоді можна на обставинах справи в їх сукупності встановлювати наявність чи відсутності того чи іншого «сурогатного» позову?

Це те ж саме, що давати характеристику хімічній речовині, якої не існує!

Все це свідчить про необхідність доктринального визначення понять завідомо безпідставного, безспірного та штучного позовів.

Дефініції зазначених форм «сурогатного» позову можна спробувати сформулювати шляхом системного тлумачення ст. 43 та певних інших статей ГПК України.

Зокрема, для *завідомо безпідставного позову* для аналізу використовуємо ст. 43 та ст.ст. 4, 20, 162 ГПК України.

В основі позову лежать:

по-перше, порушене право чи інтереси суб'єкта;

по-друге, належність такого права судовому захисту;

по-третє, невтрачена можливість звернення до суду.

Тому безпідставний позов має місце тоді, коли в суб'єкта відсутній щонайменше один із наведених вище елементів; тобто безпідставний позов – це позов, у якому відсутнє право в матеріальному сенсі.

Отже у такому разі матиме місце об'єктивна безпідставність позову, яка сама по собі ще не свідчить про зловживання процесуальним правом.

Для кваліфікації позову завідомо безпідставним, потрібен ще один елемент – усвідомлення позивачем (умисел), що позов є безпідставний.

Завідомо безпідставним є позов, у якому відсутнє право в матеріальному сенсі, про яке має усвідомлення (стосовно якого має умисел) позивач.

Факт безпідставності позову повинен бути доведений та не в жодному разі не ґрунтуватися на припущеннях. Тобто в матеріалах судової справи мусять бути документи, які прямо свідчать про свідоме ігнорування позивачем уже встановлених певних обставин.

Щодо *штучного позову* системний аналіз здійснюємо на підставі ст. 43 та ст.ст. 2, 13, 14 ГПК України.

Перш за все зазначимо, що такий тип «сурогатного» позову суттєво відрізняється від завідомо безпідставного позову.

Якщо у випадку безпідставного позову відсутнє право на позов, то при штучному позові – відсутній сам спір.

Інакше кажучи, *штучним є позов, у якому відсутній спір про право*. Сторони зовнішньо умисно формують хибну картину конфлікту для реалізації надалі судового рішення перед третіми особами задля досягнення прихованих цілей.

Таке найчастіше відбувається перед відкриттям справ про банкрутство (неплатоспроможність) із метою формування боржником за допомогою судових рішень безспірної заборгованості «дружніх» кредиторів.

Таку ж позицію займає суддя Верховного Суду І. Желтобрюх, яка вважає, що ознаками штучного позову є «...отримання сприятливого, попередньо узгодженого з номінальним процесуальним опонентом остаточного судового рішення, преюдиційні властивості якого дають змогу заінтересованій особі використати його як засіб підтвердження тих чи інших фактів без можливості їх спростування за звичайною судовою процедурою» [9, с. 136].

Позов за відсутності предмета спору базується на системному порівняльному аналізі ст. 43 та ст.ст. 14, 15, 20, 47, 49, 50, 74, 162, 177, 226, 231 ГПК України.

Позов за відсутності предмета спору (безпредметний позов) подібний до завідомо безпідставного позову в тмоду сенсі, що при ньому також відсутнє право на захист у матеріальному розумінні. Проте хронологічна різниця все одно матиме місце, оскільки при позові за відсутності предмета спору матеріально-правовий конфлікт або існував у минулому, але вже був повністю врегульований (припинений) до моменту звернення до суду, або ж об'єкт цього спору ніколи не виникав у правовій чи фізичній реальності.

Якщо при завідомо безпідставному позові має місце дефект самого матеріального права, то при позові за відсутності предмета спору – дефект об'єкта права.

Дефект об'єкта права – це матеріально-правова вимога, яка на момент подання позову є юридично чи фізично неможливою.

Суддя Верховного Суду К. Пільков слушно зазначає: «У безпредметному позові спосіб захисту не може бути забезпечений державним примусом, *навіть якщо все, що стверджує позивач, правда, і навіть якщо відповідач визнає позов*» [10, с. 310].

Отже, *позов за відсутності предмета спору (безпредметний позов) – це такий позов, у якому матеріально-правова вимога є юридично чи фізично неможливою.*

На якому етапі судового провадження суд може визнати зловживанням процесуальними правами дії, передбачені п. 3 ч. 2 ст. 43 ГПК України?

Законодавець таких етапів не визначив. Але в цій ситуації потрібно вважати, що таке можливо на всіх етапах судового провадження. Все залежить від документів, які містяться в матеріалах справи та які доводять завідомо безпідставність, штучність і безпредметність позову.

Якщо на етапі прийняття позову суддя з документів, долучених до позову, та наявного відзиву відповідача вбачає, зокрема, що позов має безпредметний характер, то він може застосувати приписи ч. 3 ст. 43 ГПК України та повернути позов без розгляду. Але цей етап, хоча теоретично й можливий, однак на практиці менш реалістичний, оскільки скоріше є винятком із правил, адже на цьому етапі дуже обмежена кількість наявних у справі матеріалів і, як наслідок, суддя може зробити певні помилки в установленні правильної картини характеру правовідносин між сторонами.

Зовсім інша картина простежується на етапі підготовчого провадження.

Тут суддя має не тільки матеріали позову, а й відзив відповідача, пояснення третіх осіб, які він отримує на підставі ухвали про відкриття провадження у справі (ст. 176 ГПК України).

У підготовчому засіданні суд відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 177 ГПК України якраз остаточно визначає предмет спору та характер спірних правовідносин, позовних вимог. Для цього суд може заслухати учасників справи стосовно позовних вимог і заперечень щодо них (п. 3 ч. 2 ст. 182 ГПК України). У підготовчому засіданні діє принцип змагальності сторін, хоча з деякими обмеженнями, пов'язаними з особливостями цього засідання (ч. 1 ст. 183 ГПК України).

Підготовче засідання – це найбільш оптимальний етап для встановлення судом факту завідомо безпідставного, штучного та безпредметного позовів. Унаслідок цього суд може постановити ухвалу про залишення позовної заяви без розгляду (п. 1 ч. 2 ст. 185 ГПК України).

Дещо іншу позицію займає Верховний Суд.

У постанові від 23 липня 2024 року у справі № 910/15178/23 Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду зазначив: «Суд першої інстанції на стадії підготовчого провадження без дослідження всіх обставин справи в їх сукупності позбавлений можливості достеменно встановити усі обставини, що могли б свідчити про ознаки завідомої безпідставності та штучності позову, а тому визнання дій позивача зловживанням процесуальними правами в розумінні пункту 3 частини 2 статті Господарського процесуального кодексу України та залишення з цих підстав позовної заяви без розгляду на стадії підготовчого провадження є обмеженням доступу до правосуддя, порушенням принципів рівності і змагальності» [11].

Такий підхід не можна назвати вдалим, оскільки він викликає сумнів щодо доцільності процесуального існування підготовчого засідання суду. Можливо, ця стадія процесуального провадження, яку запровадив законодавець, взагалі зайва?

Справді, на етапі розгляду справи по суті також можливе залишення позову без розгляду у зв'язку із завідомо безпідставним, штучним і безпредметним позовом (ст. 226 ГПК України). У судовому засіданні якраз і діє в повному обсязі принцип змагальності сторін – з'ясовуються обставини справи та досліджуються докази (ст.ст. 209, 210 ГПК України). Однак встановлення судом на цьому етапі провадження факту завідомо безпідставного, безпредметного позову втрачає свою актуальність, оскільки сам факт розгляду справи по суті вже означає процесуальну перемогу позивача.

Чому процесуальна перемога?

Та тому, що на цій стадії вже не потрібно запобігати зловживанням процесуальними правами внаслідок завідомо безпідставного, безпредметного позову. Позивач вже досяг своїх цілей. Зокрема, не дав у певний час відкритися стосовно нього справі про банкрутство. За цей період справу про банкрутство ініціює вже його «дружній» кредитор, за клопотанням якого суд призначить «свого» арбітражного керуючого, і процедура банкрутства буде «контрольованою».

А якщо для боржника ще залишать позов без розгляду, тоді позивач буде тільки радий, оскільки зможе повторно піти в суд і надалі зловживати із ще більшою завзятістю.

З огляду на зазначене на етапі розгляду справи по суті суд, як правило, за наявності ознак завідомо безпідставного, штучного та безпредметного позову як форм «сурогатного» позову ухвалює рішення, у такому випадку, лише із зазначенням факту зловживання процесуальними правами.

Ось чому, на наш погляд, підготовче засідання суду законодавець якраз мав намір використовувати як процесуальний фільтр проти різного роду процесуальних зловживань, зокрема «сурогатних» позовів!

Незважаючи на те, що закон надає суду право на підставі конкретних обставин справи визнавати зловживання процесуальними правами дії учасників справи, передбачені п. 3 ч. 2 ст. 43 ГПК України, бездіяльність суду може, відповідно, порушувати права інших учасників справи або третіх осіб.

І якщо суд установив, що має місце завідомо безпідставний, штучний або безпредметний позов, то він зобов'язаний застосувати заходи, передбачені законом (ч. 4 ст. 43 ГПК України).

Водночас застосування таких заходів, як залишення позову без розгляду або його повернення, є правом, а не обов'язком суду (ч. 3 ст. 43 ГПК України).

Це є дискреційним правом суду у виборі форми судового рішення: або позов залишити без розгляду, або повернути, або ухвалити рішення суду по суті.

При цьому ініціатива в установленні факту зловживання процесуальними правами та застосуванні заходів для запобігання зловживанням процесуальними правами не залежить від клопотання сторін.

Для прикладу можна навести штучний позов. Там дві сторони виступають вєдино. Від них апіорі ніколи не надійде клопотання, що їхній позов штучний.

Тому, коли із матеріалів справи суд дійде висновку, що має місце «сурогатний» позов, він буде зобов'язаний не попередити учасників справи, щоб вони подали відповідне клопотання, а вжити заходів для запобігання зловживанням процесуальними правами (ч. 4 ст. 43 ГПК України).

Необхідно зазначити, що застосування такого заходу, як залишення позову без розгляду на стадії підготовчого засідання у зв'язку із завідомо безпідставним, штучним або безпредметним позовом, не є обмеженням доступу до правосуддя.

У цьому аспекті не можна погодитися з І. Андрієнко, що норма, яка зазначена в п. 3 ч. 2 ст. 44 ЦПК України, «...є прямим порушенням права на судовий захист, гарантованого Конституцією України (ст. 55), а також Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод» [12, с. 98].

Потрібно відрізнити доступ до правосуддя, який декларується ст. 55 Конституції України [13], та використання суду як інструменту для неправомірних цілей.

Доступ до правосуддя має на меті захист прав і законних інтересів особи. А використання суду, як зазначалося вище, як інструменту для якихось неправомірних цілей має на меті не захист прав і законних інтересів особи, яка звертається до суду, а навпаки, завдання шкоди правам та інтересам інших осіб.

У цьому контексті дуже влучно підходить ст. 17 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) [14], відповідно до якої жодне положення із цієї Конвенції не може тлумачитися як таке, що надає будь-якій державі, групі чи особі право займатися будь-якою діяльністю або вчиняти дію, спрямовану на скасування будь-яких прав і свобод, або на їх обмеження в більшому обсязі, ніж це передбачено в Конвенції.

Також у ч. 3 ст. 35 ЄКПЛ зловживання правом на індивідуальне звернення до ЄСПЛ визначається підставою для визнання відповідної заяви неприйнятною. Як вірно відзначено ЄСПЛ у п. 65 судового рішення *MIROŬUBOVS та інші проти Латвії* (скарга № 798/05) від 15 вересня 2009 року [15]: «*En principe, tout comportement d'un requérant manifestement contraire à la vocation du droit de recours établi par la Convention et entravant le bon fonctionnement de la Cour ou le bon déroulement de la procédure devant elle, peut être qualifié d'abusif.*» [15] («В принципі, будь-яка поведінка заявника, яка явно суперечить меті права на звернення, гарантованого Конвенцією, та перешкоджає належному функціонуванню Суду або належному веденню ним провадження, може вважатися зловживанням.»)

Отже, **судовому захисту підлягають лише права та інтереси, що здійснюються добросовісно.**

Водночас на підготовчому засіданні суду під час встановлення факту зловживання позивачем процесуальними правами діють принципи рівності та змагальності. Кожна зі сторін має право доводити перед судом наявність або відсутність цього факту.

Однак залишення позовної заяви без розгляду на стадії підготовчого провадження не припиняє права на судовий захист.

Особа може знову звернутися із цим позовом до суду за умови відсутності в її діях зловживання процесуальними правами.

Для усунення проблем, пов'язаних зі зловживанням зазначеними процесуальними правами в господарському судочинстві, пропонуємо внести зміни до ст. 183 ГПК України шляхом доповнення її пунктом 8 у такій редакції:

«8. Якщо суд у підготовчому засіданні на підставі матеріалів справи та пояснень учасників справи встановить факт зловживання позивачем процесуальними правами шляхом подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору (безпредметний позов) або у спорі, який має очевидно штучний характер (штучний позов), то суд залишає цей позов без розгляду.

Завідомо безпідставним є позов, у якому відсутнє право в матеріальному сенсі, про яке має усвідомлення (щодо якого має умисел) позивач.

Позов за відсутності предмета спору – це такий позов, у якому матеріально-правова вимога є юридично чи фізично неможливою.

Штучним є позов, у якому відсутній спір про право».

На підставі проведеного дослідження можна резюмувати таке.

1. Наголошено, що «сурогатні» – це позови, які направлені не на захист прав та інтересів осіб, які їх подають (які з ними звертаються), а є інструментом для зловживання процесуальними правами.

2. Зауважено, що зловживання матеріальними правами може відбуватися за допомогою процесуального інструментарію. Унаслідок цього можуть бути обмежені в реалізації своїх матеріальних прав інші особи.

3. Аргументовано, що нерідко зловживання правопорушником процесуальними правами зумовлено зловживаннями власними матеріальними правами, а інколи є захистом від зловживання матеріальними правами третіх осіб. Тому в кожному конкретному випадку оцінка поведінки учасника господарського процесу на предмет його зловживання процесуальними правами належить виключно суду.

4. Доводиться, що завідомо безпідставний позов, позов за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер, за своєю суттю є «сурогатними» позовами. Такі позови мають на меті не захист матеріальних прав особи, яка ініціює судовий процес, а обмеження матеріальних прав та інтересів інших осіб. «Сурогатний» позов – це інструмент не для захисту власних матеріальних прав, а для «нападу» на права та інтереси інших осіб.

5. Сформульовано поняття завідомо безпідставного, безпредметного та штучного позовів. Завідомо безпідставним є позов, у якому відсутнє право в матеріальному сенсі, яке усвідомлює (стосовно якого має умисел) позивач.

Безпредметний – це позов, у якому матеріально-правова вимога є юридично чи фізично неможливою. Штучним є позов, у якому відсутній спір про право.

6. Аргументовано, що підготовче засідання суду – це найбільш оптимальний етап для встановлення судом факту завідомо безпідставного, штучного та безпредметного позовів. Унаслідок цього суд може постановити ухвалу про залишення позовної заяви без розгляду. Підготовче засідання суду законодавець якраз мав намір використовувати як процесуальний фільтр щодо різних процесуальних зловживань, зокрема «сурогатних» позовів.

7. Обґрунтовується, що встановлення судом на етапі судового засідання факту завідомо безпідставного, безпредметного позову вже втрачає свою актуальність, оскільки сам розгляд справи по суті означає «процесуальну перемогу» позивача.

8. Доводиться, що ініціатива в установленні факту зловживання процесуальними правами та застосуванні заходів для запобігання зловживанню процесуальними правами не залежить від клопотання сторін, а входить до обов'язку суду щодо вжиття заходів для запобігання зловживанню процесуальними правами.

9. Наголошується на необхідності відрізнити доступ до правосуддя (ст. 55 Конституції України) та використання суду як інструменту для неправомірних цілей. Судовому захисту підлягають лише права та інтереси, що здійснюються добросовісно.

10. Для усунення проблем, пов'язаних зі зловживанням процесуальними правами у формі «сурогатного позову», пропонується внесення змін до ст. 183 ГПК України.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Поляков Б. М. Зловживання боржником своїми правами в процедурі неплатоспроможності фізичних осіб. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 2. С. 430–435. URL: http://lsej.org.ua/2_2025/104.pdf
3. Карнаух Б. Зловживання правом та його правові наслідки. *Підприємництво, господарство і право*. № 9. 2020. С. 31–36. URL: <https://www.pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/9/7.pdf>
4. Господарський процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12/conv#n2911>
5. Цивільний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
6. Кодекс адміністративного судочинства України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
7. Кройтор В. А. Тенденції трансформації системи принципів цивільного судочинства. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2025. Вип. № 6. Ч. 1. С. 328–337. URL: <https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/download/346043/333134>
8. Постанова Першої судової палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 8 березня 2023 року у справі № 932/9466/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109580765>
9. Желтобрюх І. Л. Недопущення зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві: шляхи вдосконалення теорії та правового регулювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2020. Вип. 61. Т. 2. С. 133–137. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2021/02/32-1.pdf>

10. Пільков К. М. Способи захисту прав у суді: проблеми сучасної гібридної моделі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 304–313. URL: https://lsej.org.ua/11_2022/72.pdf
11. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 23 липня 2024 року у справі № 910/15178/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120600722>
12. Андрієнко І. С. Зловживання процесуальними правами у цивільному судочинстві: окремі питання. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 3. С. 96–99. URL: <https://sulj.oduvs.od.ua/archive/2019/3/25.pdf>
13. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
14. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
15. Судове рішення ЄСПЛ у справі MIROŬUBOVS та інші проти Латвії (скарга № 798/05) від 15 вересня 2009 року. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appno%22%3A%5B%22798%2F05%22%5D%2C%22itemid%22%3A%5B%22001-93983%22%5D%7D>

Дата першого надходження статті до видання: 27.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.09.2026